

Moraalista ja historiallisesta ajattelusta – Toistaako se historia itseään vai ei?

Ari Helo

Olin kerran juhlatilaisuudessa, jossa illan pääpuhuja aloitti esityksensä seuraavalla toteamuksella: "Historia toistaa itseään ja vaikei toistaisikaan, siitä voi aina oppia jotain". Ammattihistorioitsija voisi kumota toteamuksen esimerkiksi seuraavaan tapaan. Ei tarvitse spekuloida sillä, toistaako historia itseään vai ei, koska historia ei toista itseään. Tämän vuoksi historiasta ei myöskään voi oppia mitään.

Juhlapuhujan komean aloituksen voi toki ymmärtää myötämielisemminkin. Historiasta voi oppia yhtä jos toistakin, kun vain sallimme sen olevan tulkinnan kohde. Mutta ennen kuin historiasta tulee tulkinnallinen asia, on ymmärrettävä, ettei se ole yhtä kuin menneisyys siinä mielessä, että historiallinen ymmärryksemme täydellistyisi sitä mukaa, kun historian tosiasiat kerääntyvät jonkinlaiseen historialliseen fakta-aineiston alati täyttyvään säiliöön. Historiaa tavataankin kuvata kertomukseksi menneisyydestä, jossa ihmiset esiintyvät inhimillisinä toimijoina ja jonka juoni on tulkittavissa monin tavoin.

Mitä tulee historian toistuvuuteen jotenkin yleispätevänä havaintona inhimillisen kokemuksen yleisestä laadusta, tarvitsee ajatella vain atomipommia ymmärtääkseen, että mitkään tuntemamme historian hirmuteot eivät voi vastata sitä kauhuskenaariota, joka meidän sukupolvellemme on jopa realistinen uhkakuva. Haasteemme yhteisen ihmisyytemme säilyttämiseksi ovat aivan eri luokkaa kuin roomalaisilla, jotka tunnetusti eivät puunilaissotien päätteeksi jättäneet Karthagoon "kiveä kiven päälle". Voi siis hyvin väittää, ettei historiasta ole nykyihmisen mahdollista oppia mitään.

Vain tulkinnallisesti ymmärrettyä historiaa voi käsitellä jonkinlaisena inhimillisen kokemuksen kokonaisuutena, johon oman maailmamme ja ajattelumme voimme yrittää sijoittaa niin, että se olisi osa tällaista suurta tarinaa. Historiallisen ajattelun vaikeus piilee siinä, että vaikka väistämättä tulkitsemme historiaa nykyhetkestä käsin ja nykykäsittein, se toisaalta perustuu ajatukseen, ettei meidän maailmamme ja maailmankuvamme ole historian päätepestä. Historian oletetaan jatkuvankin niin, että se tuottaa uusia peruuttamattomia muutoksia. Tällä seikalla on paljon vaikutusta siihen, miten moraalisia kysymyksiä voi järkevästi historiantutkimuksessa käsitellä puhumatta menneisyydestä pelkästään jälkiviisaasti moralisoiden.

Historialla moralisointia

Edellä sanottua voidaan havainnollistaa vaikkapa Nobel-palkitun taloushistorioitsija Robert Fogelin epäonnistuneella tavalla pyhittää Yhdysvaltain sisällissota sillä perusteella, että vuosina 1861-1865 käyty sota tosiasiaa lopetti yhdysvaltalaisen neekeriorjuuden. Fogel nimittäin liittii historiantutkimuksen ja oman moraalisen perspektiivimme menneisyyteen harhaanjohtavalla tavalla.

Kirjansa *Without Consent or Contract* (1991) lopussa Fogel haluaa yhdistää Yhdysvaltain sisällissodan oikeutuksen orjuuskysymyksen moraalisiin ulottuvuuksiin. Fogelin näkemys sisällissodan historiallisesta oikeutuksesta perustuu taloushistoriallisesti ilmeisen pätevään arvioon siitä, ettei orjuutta olisi voitu silloisissa olosuhteissa lopettaa väkivallatta. Hänen moraalinen kannanottonsa kuitenkin perustuu siihen, että sotaan ryhtyneet pohjoisvaltalaiset itse asiassa jakoivat saman käsityksen moraalista imperatiivista ja moraaliarvoista meidän aikamme ihmisten kanssa. Orjuus oli rikos ihmisyyttä vastaan. Kyseessä oli oikeutettu sota.

Itse asiassa Robert Fogel moralisoi mennyttä. Tällaisen moralisoinnin ongelmat eivät ehkä näytä ongelmallisilta, kun puhutaan vaikkapa Hitlerin hirmutöistä. Mutta heti kun ulotetaan samanlainen järjely hiukan kaukaisempaan historiaan, se ei vaikuta ollenkaan niin loogiselta kuin ensi kuulemalta ehkä vaikutti. Moralisoimalla vaikkapa Aristoteleen oppia luonnollisista orjista on helppoa ohittaa koko aristoteelinen filosofinen perinne silkkana hölynpölynä.

Menneiden rikosten tuomitseminen on moraalilla leikkimistä, varsinkin kun tuomariksi itsensä nostanut Fogel päättelee, että orjuuden lopettaminen oli 500 000 ihmishengen arvoisen saavutus. Historioitsijan on helppoa nyt sanoa, että siinäpä vasta oli oikeutettu sota, kun lopputuloskin oli noinkin kohtuullinen. Jos asiaa kuitenkin ajatellaan aikalaisten perspektiivistä, pitää olettaa, ettei voidakaan etukäteen tietää, vaatisiko tällainen sota "vain" puolen miljoonan uhrin sijasta kenties jopa 5 miljoonan ihmisen hengen eikä tietää, johtaisiko se sittenkään orjien vapautukseen.

Tällä en tietenkään tarkoita, että pitäisikin tuomita pohjoisvaltalaiset ja orjat taistelustaan orjavapautuksen puolesta vaan, että tällainen jälkikäteis-moralisointi on mieltä vailla. Yli puolitoista vuosisataa sitten tuhattu orjuusinstituutio ei ole meidän sukupolvellemme minkäänlainen moraalinen ongelma. Tiedämme, että orjuusongelma on jo ratkaistu verisellä sisällissodalla. Moraalisesti kiinnostavana kysymyksenä voidaan pitää sitä, onko orjuuden seurauksilla kenties jotain tekemistä Yhdysvaltain mustan väestönosan katastrofaalisen sosiaalisen aseman kanssa tänä päivänä. Sisällissodan pyhittäminen ei auta tämän päivän ongelmissa painivia mustia amerikkalaisia vähääkään. Ei historia meiltä mitään kysy, me kysymme siltä. Ja sillä miten kysytään, voi olla paljonkin moraalista merkitystä.

Ongelmamme ovat uusia

Vaikkei moraalin olemuksesta voikaan sanoa, että se olisi jotenkin historiallinen, voi historiakuvamme voi olla aidosti moraalinen ja moniarvoinen, vaikkamme hyväksyisikään historiantutkimuksen tehtäväksi menneisyyden moralisointia. Historiasta löytyy paljon vanhoja käytäntöjä, joita pidämme nyt täysin moraalittomina ja mahdottomina ajatella sovellettavaksi nykyajassa. Mutta moniarvoisuuden vaaliminen on itsessäänkin historiallisten valintojen tuottama ajattelutapa ja törmäämme yhä jatkuvasti pulmatilanteisiin, joissa on kysymys erilaisten arvojen yhteensovittamisesta. Tästä näkökulmasta voi menneitäkin ratkaisuja pohtia edes jotenkin yhteismitallisina sen kanssa, mitä maailmassa nykyisin tapahtuu. Historioitsijan näkökulmasta moraalisia kysymyksiä voi tutkia järkevästi nimenomaan niiden ongelmallisuuden myöntämällä.

Pluralistinen maailmankuvamme ei pelasta meitä historialta. Teemme jatkuvasti vakavia valintoja esimerkiksi suhtautumisessamme kehitysmaaproblematiikkaan tai vähemmistöjen oikeuksiin, suostuimmepa arvokeskusteluun tai emme. Demokraattisen, tasa-arvoisuuttamme korostavan, ajattelutavan perusta on juuri siinä, että me kaikki kannamme vastuuta näistä valinnoista.

Itse asiassa yksi valistuksen ajan moraalifilosofisten pohdintojen kestoteemoista oli kirkon ja muiden uskonnollisten piirien moraalifilosofisten doktriinien yhteismitattomuus newtonilaisen, materialistisen, maailmankuvan ja empiirisen tutkimusmetodologian kanssa. Monet valistusajattelijat ratkaisivatkin tämän kysymyksen vain olettamalla, että yhteisöllinen elämäntapa voidaan ymmärtää pohjimmiltaan moraaliseksi samaan tapaan, kuin oletettiin, että ennen Newtonia eläneet ihmiset elivät newtonilaisten luonnonlakien alaisina, vaikkeivät niitä hänen tavallaan käsittäneetkään. Tämän lisäksi voitiin aivan hyvin olettaa, ettei mikään 1700-luvun elämäntapojen moraalisuudessa ja moraalittomuudessa estänyt sitä, että ihmiset joskus tulevaisuudessa käyttäytyisivät moraalisemmin. Kun tästä ajattelusta heitetään syrjään silkkä edistysusko, ollaan jo lähellä sitä, mistä historiallisessa ajattelussa on kysymys. Muutokset tuottavat sekä uusia ratkaisuja että uusia ongelmia.

Sikäli kuin uskomme, että historia tuottaa aidosti uusia taloudellissosiaalisia ja moraalisiakin ongelmia, ei vanhojen ongelmien ratkaisumalleista sellaisenaan voi ottaa oppia uusia ratkottaessa. Uudenlainen yhteiskunnallinen tilanne vaatii aina uuden analyysin. Antiikista periytyvää ajatusta historian opettavaisuudesta voidaan pitää pätevänä siinä suhteessa, että vanhoistakin ajattelutavoista voidaan oppia jotain uutta. Vanhanaikainen ajattelu ei toista meille vanhoja vastakkainasetteluja sellaisinaan, kunhan itse ymmärrämme, että ongelmat, joiden ratkaisuun niistä voi nyt olla apua, ovat uusia ja ainutkertaisia.

Moniarvoisen yhteiskuntakäsityksen puitteissa ammattihistorioitsija voi aina puhua historiallisen ajattelun puolesta. Ajattelutapojen ja tieteenteon historiallisuuden sisäistämällä on huomattava merkitys sen suhteen, millaisia

toimintamalleja nykyisen arvokeskustelun toivotaan tai uskotaan edistävän.

Historian loppu ja "se viimeinen fyysikko"

Olemme historiamme vankeja vain, jos sekoitamme historian tradition käsitteeseen: historiallinen ajattelu alkaa siitä, että vallitseva traditio kyseenalaistetaan. Monille harrastajahistorioitsijoille historia tarkoittaa nimenomaan antikvaarista harrastusta, knoppitiedon keräilyä siitä tai tästä Kannaksen halkijuoksun päivämäärästä. Useimmiten tällaisilla faktatiedoilla tuotetaan parhaimmillaankin argumentteja vain sen suhteen, keille tärkeille historian hahmoille vielä pitäisi pystyttää patsaita nykytaiteen museon viereen.

Historian ymmärtäminen voi toki tuottaa hyviä perusteita patsaiden pystytykseen, mutta yhtä hyvin se voi tuottaa kriittistä suhtautumista kaikenlaista "patsastelua" kohtaan. Tämä ei tarkoita, että historianantuntemuksen pitäisi vapauttaa meidät kaiken traditionaalisen ajattelun painolastista, vaan että se auttaa uudistamaan ja uudentamaan traditioitamme.

Historiallisen ajattelun kadottamiseen on monta metodia. Vanha virsi suurten kertomusten lopusta – eli oikeastaan vain länsimaisen modernisaation suuren menestystarinan lopusta – näyttää jo kovaa vauhtia korvautuvan uudella suurella kertomuksella. Sen nimi on tietenkin globalisaatio. Tässä välissä postmodernistit ehtivät käydä julistamassa kaiken tulkinnan yhdenvertaiseksi siinä määrin, että historiasta katosi menneisyysaspekti kokonaan. Äärimmilleen vietynä keskustelu historiasta pelkkänä tulkitsemisen metafysiikkana muuttui niin avarakatseisiksi, ettei Hitlerin teettämä juutalaisten massamurhakaan ollut enää muuta kuin tulkinnallisen keskustelun asia, jonka fakta-luonteesta spekulointi oli jokaisen "tulkitsijan" synnyinoikeus.

Historian totalisointia voi harjoittaa monin tavoin. Kyseenalaistettavaa totalisoinnissa ei ole pyrkimys selitysten selkeyteen. Kukapa ei haluaisi kuulla selkeää selitystä, jos selityksiä on kuunneltava? On kyseenalaistettava se, mitä selittäjä selityksen totuudellisuudesta väittää. Francis Fukuyaman pamfletti historian lopusta, *The End of History and the Last Man* (1993), muuttui Neuvostoliiton juuri romahdettua monille naiivin yksioikoiseen liberalistidemokraattiseen edistykseen uskovi selitykseksi ihmiskunnan suuren yhteisen tarinan juonesta. Juoni oli nyt selvä. Se todisti länsimaisen ääri-individualistisen ihmiskuvan oikeaksi – itse asiassa historiattomasti. Sen lopustahan oli kysymys.

Historiaton kuva arvoista ja arvokeskustelusta on omiaan edistämään kaikenlaista moraalista apatiaa ja skeptisismää. Usein se tuottaa myös täysin kompromissittomia arvodoktriineja, joiden turvissa erilaiset, myös länsimaiset, fundamentalismit elävät.

Uusnatsit ovat jo keskuudessamme. Tämä ei todista heitä eikä meitä historian vangeiksi, vaan todistaa siitä, että historian ajattelu tuottaa muitakin kuin pehmeiden arvojen utopioita. Juuri kaikenlaisten ennustajien visioissa mellastaa se vapaana syntynyt "luonnollinen ihminen", ellei sitten se vielä hienostuneempi, postmodernisti "tunnustetuksi tullut", viimeinen eloonjäänyt. Nykyisin se on säännöllisesti myös sukupuolettomaksi oletettu abstrakti kummajainen. Historian suurimmat murhenäytelmät syntyvät juuri uskosta, että historian koko kuva ja merkitys muka jo on jonkun tiedossa. Tämä koskee myös kriitiköntä tiedeuskovaisuutta. Saattaahan olla, että se aikojen lopussa elänyt viimeinen fyysikko ei saavuttanutkaan "kaiken teoriaa" tai ei ainakaan ymmärtänyt sitä, vaikka se toiseksi viimeinen yritti sitä hänelle selittää. Vain tästäkö historiassa on kysymys?

Ihmisen mittaista historismia

Historiallinen ajattelu voi aidosti edistää maltillista suhtautumista moraalisiin ongelmiin edustamatta näköalaton vanhoihin arvoihin takertumista. Historian ja humanismin totalisointia välttääksemme voisimme ehkä turvautua eräänlaiseen ihmisen kokoisin historismiin. Myönnetään, että historia ei toista itseään, koska muutokset ovat usein peruuttamattomia ja ratkaistessaan joitain ongelmia tuottavat myös uusia, jotka vain ihminen, ei historia, voi ratkaista. Koska historiassa toteutuvat ratkaisut harvoin ovat jonkun yksilön tai edes ryhmän intentioiden suoraa seurausta, voidaan samalla myöntää, että historiaa toki voi, ja pitääkin tutkia, erilaisten

käyttäytymistieteellisten ja yhteiskuntatieteellisten mallien ja analyysien avulla. Tämän vain ei pidä johtaa sellaiseen harhaluuloon, ettei yksilön sanomisilla ja tekemisillä olisi vaikutusta historian kulkuun. Samalla kun historia tuottaa uusia ongelmia, on näiden ongelmien ratkaisu aina ihmisistä itsestään kiinni. Historia ei ole menneisyyttä, se on koko ajan läsnä, myös meille.

Yksilötasolla tämän myöntäminen vaatii hyväksymään vain sen realiteetin, että jokaiseen ongelmanratkaisuun osallistuu monta, erilaista ja eri tavoin ajattelevaa, ihmistä. Tällöin ratkaisu kussakin historiallisessa tilanteessa on väistämättä kompromissi. Tällaisten kompromissien toinen toistaan seuraavassa jatkumossa (kaikenlaisine katkoksineenkin) voi nähdä positiivista kehitystä tai ainakin realistisia mahdollisuuksia siihen. Johonkin omaa yksilöllistä absoluuttista oikeudentajua kuvastavaa optimiratkaisua heikompaan ratkaisuun alistumisen ei tarvitse johtaa moraaliseen skeptisismiin. Useimmiten kompromissi edellyttää vain sen hyväksymistä, ettei ihmiskunnan tarinan lopusta tarvitse yrittää tehdä kaikenkattavia epistemologisia ja moraalisia päätelmiä tässä ja nyt. Eihän ihmisyytemme ole siitä kiinni, muuttuuko kaikki inhimillinen kokonaan hyväksi, kun itse ihmiskunnasta aika jättää.

Ammattihistorioitsijan ammattietiikasta

Historiantutkimuksessa ei ole kysymys siitä, että tulkittaisiin yhtä ja samaa mennyttä aina uusiksi, vain jotta ammattihistorioitsijoille riittäisi töitä. Historiankirjoituksessa itse konteksti vaihtelee sen mukaan, mitä menneisyydeltä kysytään. Tulkinta on keskustelua siitä, mikä on se oikea konteksti, johon menneitä tapahtumia ja ajattelutapoja sijoitetaan, jotta ne olisivat meille ymmärrettäviä.

Naiiveinta historiantutkimuksen metodiikkaa on väittää, että historioitsijan tarvitsee vain sukeltaa menneeseen ja raportoida meille sieltä totuudellinen kuva siitä, mitä joskus tapahtui. Tämä tarkoittaa sitä, että luullaan historiallista kontekstia, johon tutkimuskohde pitää asettaa, itsessään jotenkin objektiiviseksi todellisuudeksi. Ikään kuin ihmisillä ei olisi menneisyydessä ollut yhtä kirjavia käsityksiä tapahtumien luonteesta, kuin meillä nykyään on. Väittämällä, että tuo tai tämä tapahtumasarja on ollut merkitykseltään kaikille sama, on kuin väittäisi, että työpaikastaan saneeratulle duunarille firman saneeraus merkitsee täsmälleen samaa kuin potkut antaneelle saneeraajalle.

Pluralistiset arvot tunnustavakaan historiankirjoitus ei saa vajota kronikoinniksi. Niin kutsuttu "uusi sosiaalihistoria" on tuottanut alusta lähtien vaikeita määrittelyongelmia juuri sen vuoksi, että korostaessaan – arvopluralismin hengessä – kaikkien oikeutta "saada äänensä kuuluviin", se on taipuvainen suosimaan sellaista historiankirjoittamisen tapaa, joka vain rekonstruoi vanhoja intressiristiriitoja. Ammattihistorioitsijalle kronikointi on tuhoisaa: se jos mikä saa maallikon vakuuttuneeksi, ettei historiantutkimuksella ole mitään annettavaa nykyiselle arvokeskustelulle.

Historiatietoa tarvitaan uudentamaan käsitystämme menneisyydestämme ja pitämään meidät tietoisina siitä, mikä traditiomme sisältö on, tavallaan muistamaan menneisyytemme oikein ja mahdollisimman rehellisesti. Oikein muistaminen onkin jo monimutkaisempi juttu, koska juuri tässä vaiheessa totuudellisuusvaatimukset ja arvot sekoittuvat keskenään.

Jos 1700-luvun oikeusfilosofiaa tutkiva historioitsija ei tunne nykyistä oikeusfilosofista keskustelua, hän kirjoittaa tyhjäänpäiväisyyksiä myös 1700-luvun oikeusfilosofiasta, koska hän ei tosi asiassa keskustele oman aikansa kanssa lainkaan. Harmittavan yleinen kuvitelma, että jokainen maallikko on yhtä hyvä historian tulkitsija kuin ammattimainen tutkijakin, kaatuu muun muassa tähän seikkaan.

Toisaalta ammattihistorioitsija ei toki ole muita ihmisiä etevämpi päättämään, minkälaisia moraalisia johtopäätöksiä historiallisen perintömme perustalta voidaan vetää. Historioitsijan erityiskoulutus ei päteviä moralistiksi. Tutkija voi osoittaa, että menneisyydestä löytyy täysin nykyisestä ajattelusta poikkeavia, rationaalisiaakin ajattelutapoja, mutta siitä, mitä niiden moraaliseen arvosta pitäisi päätellä, hän ei ole sen pätevämpi päättämään kuin kuka tahansa muu. Mehän uskomme siihen, että kaikki täyspäiset ihmiset ovat kykeneviä moraaliseen ajatteluun.

KIRJALLISUUTTA

- Cook, John W. (1999): *Morality and Cultural Differences*. Oxford.
- D'Amico, Robert (1989): *Historicism and Knowledge*. New York, London.
- Enqvist, Kari (1998): *Olemisen porteilla*. Juva.
- Evans, Richard J. (1997): *In Defence of History*. London.
- Fogel, Robert (1991): *Without Consent or Contract. The Rise and Fall of American Slavery*. New York.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. New York.
- MacIntyre, Aladair (1981/1984): *After Virtue. A Study in Moral Theory*. Second Edition.
- Nevalinna, Tuomas (1993): "Kehnot verkot vai kalojen puute? Posthistoriateesien tutkiskelua." Teoksessa *Historian alku. Historianfilosofia, aatehistoria, maailmanhistoria*. Toim. Tuomas Seppä, Tapani Hietaniemi, Heikki Mikkeli, Juha Sihvola. Helsinki.
- Philosophy in History. Essays on the historiography of philosophy*. Ed. by Richard Rorty, J.B. Schneewind, and Quentin Skinner. Bath, Great Britain, 1984.
- Pocock, J. G. A. (1971/1989): *Politics, Language, and Time. Essays on Political Thought and History*. Chicago and London.
- Philosophy in an age of pluralism. The Philosophy of Charles Taylor in question*. Ed. by James Tully with the assistance of Daniel M. Weistock. Cambridge, 1994.
- Sihvola, Juha (1989): "Eurooppalaisen etiikan murrokset". Teoksessa *Matkalla tulevaisuuteen. Tieteen päivät 1999*. Toim. Jan Rydman. Jyväskylä.
- Taylor, Charles (1989): *Sources of the Self. The Making of Modern Identity*. Cambridge.
- Turetzky, Philip (1989): *Time*. London, New York.
- von Wright, Georg Henrik (1997): *Progress: Fact and Fiction. The Idea of Progress*. Ed. by Arnold Burgen, Peter McLaughlin, Jürgen Mittelstrass. Berlin, New York, 1997.

Kirjoittaja on filosofian tohtori.